

Toimijuus lastentarhan tilallisissa murroksissa

Taina Sillanpää

Lectio praecursoria kasvatustieteen väitöskirjaan Tila, lapsi ja toimijuus. Lastentarha- ja päiväkotiarjen murrokset ja jatkuvuudet muistitietoaineistoissa, Helsingin yliopistossa 17.9.2021.

Sain käsiini ensimmäisen kertomuksen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja työnantajani Ebeneser-säätiön organisoimasta Lastentarha- ja päiväkotimuistoja käsittelevästä muistitietokeruun aineistosta helmikuussa 2012. Kirjoittaja aloittaa kertomuksen muistoistaan helsinkiläisessä päiväkodissa 1980-luvun lopulla seuraavasti: ”Vietin lapsena kolmisen vuotta päiväkodissa, jossa toimi 3 lapsiryhmää; Peipot, Punatulkut ja Menninkäiset yksitasoisessa rakennuksessa kerrostalojen keskellä ja pienen lähikaupan takana” (SKS, KRA, Lastentarha- ja päiväkotimuistot 2012, 192).

Tämä ja kaikki tulevat kertomukset, varsinkin lastentarha- ja päiväkotilapsuuden näkökulmasta kirjoitetut, veivät minut mukaansa lapsuuden maailmoihin. Koin, että nämä kertomukset ansaitsivat tulla kuulluiksi ja nähdyiksi laajemmin, mikä sai minut aloittamaan väitöskirjaprosessin.

Kuten lukemani lainaus osoittaa, muistot kiinnittyvät vahvasti tiloihin. Kirjoittaja kertoo lapsiryhmistä, kuvailee rakennuksen ja sen sijainnin, jonka jälkeen hän jatkaa kertomustaan eri tiloissa tapahtuneesta toiminnasta sekä siellä toimineista ihmisistä. Kiinnostuin itse erityisesti siitä, miten ja millaista lastentarha- ja päiväkotitiloissa tapahtunutta toimintaa kertomuksissa kuvaillaan, kenen kanssa toimittiin ja miten kirjoittajat kertovat näistä lapsuuden ympäristöistään, lastentarhan ja päiväkodin eletystä tilasta. Tila muuntuu ja rakentuu ajassa myös erilaisten yhteiskunnallisten ja poliittisten tekijöiden, säädösten ja kulttuuristen arvojen mukaisesti. Tilallisilla murroksilla on myös yhteyksiä lasten toimintaan ja heidän mahdollisuuksiinsa kokea merkityksellisiä asioita.

Tilallisuus ja tilasuunnittelu ovat viime aikoina olleet useasti keskustelun kohteena esimerkiksi sanomalehtien artikkeleissa ja mielipidekirjoituksissa. Erityisesti julkisten tilojen osalta keskustelua on käyty muun muassa tilojen joustavuudesta. Vuoden 2020 aikana Helsingin Sanomissa käsiteltiin avoimien oppimistilojen käyttöä koulurakennusten suunnittelussa. (*Helsingin sanomat* 26.1.2020; 28.1.2020.) Tutkimustietoa on edelleen vähän ja kokemukset ovat keskenään ristiriitaisia. Yleisen periaatteen mukaisesti kunnat tai yksittäiset koulut saavat itse osallistua suunnittelutyöhön määrittelemällä, millaista toimintaa kou-

luun halutaan ja mitä tiloja se edellyttää. Käytännössä tämän toteuttaminen on kuitenkin vaikeaa.

Myös päiväkotisuunnittelussa ohjeistuksena on yhteiskäyttö, monikäyttöisyys ja muuntojoustavuus, vaikka kotipesät ja toiminta omissa ryhmissä edelleen huomioidaan. Tärkein kysymys liittyyneen kuitenkin siihen, mistä lähtökohdista ja kuka tilasuunnittelua määrittelee ja ohjaa? Lähteekö suunnittelu liikkeelle päiväkodin tai koulun toiminnallisista ja pedagogisista lähtökohdista vai esimerkiksi kunnan tai kaupungin taloudesta käsin. Päiväkotien ja aikaisemmin lastentarhojen toimintaympäristöjä voidaan suunnitella ja muokata lasten näkökulmasta, huomioimalla pedagogiset ratkaisut ensisijaisina tai on mahdollista, että ratkaisuihin liittyy ennen kaikkea taloudellisia kysymyksiä, tehokasta suunnittelua ja poliittisia päätöksiä esimerkiksi kaavoitukseen liittyen. Siksi onkin tärkeää pohtia, miten päiväkotitilat ovat rakentuneet ja ennen kaikkea miten niitä voidaan muokata uudelleen. Tästä näkökulmasta katsottuna tila näyttäytyy relationaalisenä suhteena, jossa tila itsessään rajoittaa tai mahdollistaa toimintaa, mutta myös ihmiset tilassa, lapset ja aikuiset, muokkaavat toiminnallaan sitä jatkuvasti (Certeau 1984, 117; Raittila 2008, 21; Fuller & Löw 2017, 470).

Toimijuus lastentarhan muuttuvassa tilallisuudessa

Tarkastelen tutkimuksessani lastentarhan ja päiväkodin tilallisia murroksia ja jatkuvuuksia kahden kirjoitetun muistitietoaineiston, valokuvien sekä virallisten asiakirjojen avulla. Etsin myös tilallisuuden ja toimijuuden välisiä yhteyksiä. Lapsuuden toimijuus rakentuu, toteutuu ja kehittyy lasten toiminnan ja toimintaympäristön välisessä vuorovaikutuksessa (Lehtinen 2000, 10). Tutkimusaineistooni perustuen yksi keskeisin tulos on, että lasten toimijuutta on ollut koko tutkimuksessa tarkasteltavan ajan 1930-luvulta 2000-luvun alkuun. Toimijuuden muodot ovat kuitenkin vaihdelleet eri aikoina osittain tilallisten murrosten seurauksena. Lasten toimijuuden toteutumisen kannalta on olennaista, millä korkeudella esineet tai huonekalut ovat lapsen nähden. Lapsen kokoinen tuoli on sopiva istua, mutta korkealla hyllyllä tai kaapeissa ovien takana olevat esineet ovat lapselle saavuttamattomia. (Kyttä 2003, 44–48.) Tilallisilla sopimuksilla ja määrittelyillä on vaikutusta siihen, miten lapset liikkuvat, leikkivät ja toimivat ja kuinka heillä on mahdollisuus käyttää kehoaan erilaisissa tiloissa. Kertomusten lapset ovat aktiivisesti etsineet ja valloittaneet omia tiloja aikuisten katseen ulkopuolella. Kirjoittajat muistelevat aistien, mielikuvituksen ja itsenäisen tekemisen täyttämää tilaa ulkona. Sisätiloissa tilojen lisääntymisen myötä kokopäiväryhmien yleistyttyä lapsuuden kertomuksista avautuu salaisten paikkojen maailma.

Selkeät murososkohdat näkyvät esimerkiksi keittiötilan kohdalla. Ensimmäinen jakso, perinteinen lastentarhan aika, ajoittuu kokemuskertomuksien mukaan 1930-luvulta 1960-luvulle, jolloin keittiö oli myös lasten paikka. Lastentarhan keittiö toimi yhtenä tärkeänä kodinomaisuutta ylläpitävänä tilana. Fröbeliläisen kasvatusajattelun mukaisesti keittiö tarjosi varsin kokonaisvaltaisen toiminnan tilan lastentarhan ruoka- ja tapakulttuurikasvatukselle, johon liittyi myös työkasvatus menetelmänä. Lapset osallistuivat lastentarhan oman puutarhan viljelyyn ja sadonkorjuuseen, ruoan valmistukseen lastentarhan keittiössä yhdessä keittäjän kanssa sekä pöydän kattamiseen ja ruoan tarjoamiseen itse ruokailutilanteessa. Erityisesti keittiötila ja ruokailuun liittyvät tehtävät toimivat sosiaalisen kehityksen tukena ja lastentarhan symbolinen ajatus ”yksi kaikkien puolesta, kaikki saman yhteisen hyvän eteen” toteutui taloustöitä tehtäessä (Waris, 1928). Muistitietoaineistojen kertomuksissa tämä näyttäytyy muun muassa keittäjien nimeämisenä sekä erilaisten työtehtävien kuvailu-

na lastentarhan keittiötilassa. Mainitut kuvaukset loppuvat tultaessa 1960–70-luvuille, jolloin keittiötilan toiminnot vaihtuivat esimerkiksi mainintoihin ruokakärryjen kolinasta tai kertomuksiin, miten ruoka kuljetettiin keittiöstä ryhmätiloihin.

1960-luvulta alkaen niin sanotut pikkukeittiöt yleistyivät. Ne olivat kotikeittiöiden kaltaisia usein osittain lasten tasolla olevia tiloja, joissa lapset saivat opetella kodin keittiötöihin liittyviä askareita ja taitoja. Kotikeittiössä valmistettiin välipalaa ja aamupalaa, jotka nautittiin pienryhmissä samassa tilassa. Myöhemmin kotikeittiöt palvelivat laajemmin alueen asukastoimintaa esimerkiksi lähikorttelin vanhusten lounas tilana tai sosiaalitoimen henkilökunnan taukotilana. Näin tilasuunnittelussa huomioitiin laajempi alueellinen käyttötarve, joka toki määritteli myös keittiökalusteiden korkeuden muutokset lapsen mittakavaasta aikuisten mittakavaan.

Kolmas ajanjakso keittiötilan toimintakulttuurissa ajoittuu 2000-luvulle, jolloin ruoka-huolto irrotettiin päiväkodin muusta toiminnasta. Tänä päivänä keittäjät eivät enää työskentele päiväkodin johtajien alaisuudessa, eikä heidän työmitoituksensa mahdollista lasten kanssa toimimista. Keittiötila on erotettu myös päiväkotien pedagogisesta toiminnasta, kun pääsy sinne kiellettiin lapsilta kokonaan 2000-luvun alkupuolella.

Lapsuuden toimijuuden monimutkainen tulkinta

Määrittelen väitöskirjassani lapsuuden toimijuuden eri ajanjaksoina James J. Gibsonin kehittelemän tarjouman käsitteen avulla (Gibson 1979; Kyttä 2003, 69). Tarjouman käsitteellä tarkoitan niitä toimintamahdollisuuksia, joita ympäristö tarjoaa yksilöille. Tarjoumat voivat toteutua monilla tasoilla ja ne jakautuvat mahdollisiin (potentiaaliset) ja toteutuneisiin (aktuaaliset) tarjoumiin (Heft 1989, 25). Oma tutkimusaineistoni vahvistaa näkemystä, jonka mukaan potentiaalisten tarjoumien määrä on pienentynyt valmiiksi suunnitelluissa ja rakennetuissa sekä turvallisuuden maksimointia tavoittelevissa ympäristöissä (ks. esim. Kyttä, 2003; Raittila 2008). Itsenäinen liikkuminen sitouttaa lapsia ympäristön tutkimiseen, joka puolestaan aktivoi enemmän tarjoumia. Vaikka lapset luovat omia merkityksiä ympäristöstään, aikuisilla on ratkaiseva pedagoginen rooli tulkitessaan, ohjatessaan ja kannustaessaan lapsia rakentamaan omaa näkökulmaansa ympäristöstä. Esimerkiksi luontoa sisältävässä ympäristössä liikkuminen on yksi tärkeimmistä omakohtaisista ja merkityksellisimmistä kokemuksista, joita oman tutkimukseni ohella monet muut tutkimukset vahvistavat (Malinen 2017; ks. myös Cele 2019). On olennaista arvioida, miten esimerkiksi lasten liikkumista luonnossa voidaan ylläpitää turvallisuusnäkökulmat huomioiden. Menneisyyteen ei voi eikä kannata palata. On kuitenkin mielenkiintoista pohtia, miten esimerkiksi luonnon ympäristön tarjoumat mahdollistuvat tämän päivän päiväkotien pihilla, kun luonnontilainen ympäristö on vähentynyt valmiiden leikkialustoiden ja -välineiden tieltä.

Omasta aineistostani käsin tarkastelen toimijuutta toisaalta lapsuuden keskinäisen toiminnan ilmauksena, mutta toisaalta aikuisten vallankäyttöön vastaamisena. Tällöin toimijuus ilmenee jopa pakotettuna toimintana suhteessa aikuisten luomiin sääntöihin. Esimerkkinä tästä ovat ne lukuisat ruokailuun liittyvien toimintojen kuvaukset, joissa ruokaa piiloteltiin tai salakuljetettiin pois, kun lautanen piti syödä tyhjäksi. Näen kuitenkin, että nämä vastustamisen muodot, vaikka pakotettuina, edustavat tietyn asteista toimijuutta. Lapset toimivat tilanteessa aktiivisesti verrattuna siihen, että olisivat istuneet passiivisena paikoillaan. Tutkimuksessani toimijuus ilmenee myös vapaan tahdon ilmauksina esimerkiksi moninaisissa leikin kuvauksissa vertaisryhmässä. Toimijuutta voidaan tarkastella myös erilaisten tekemisen tapojen, kuten osaamisen, kykenemisen, haluamisen, täytymisen ja tuntu-

misen kautta. Esimerkiksi osaaminen liittyy ihmisen elämänsä aikana oppimiin tietoihin ja taitoihin. Lapsi ei saavuta kaikkia tarjoumia itsenäisesti, vaan tarvitsee siihen aikuisen tai muiden lasten apua. (Jyrämä 2008, 276–277; Kyttä 2003, 78.) Kykeneminen nostaa esille lasten fyysiset ja psyykkiset ominaisuudet. Tänä päivänä lapset joutuvat monesti kurottamaan, kiipeämään ja turvautumaan aikuisiin, kun tilaratkaisuissa on siirrytty osittain lapsen mittakaavasta aikuisten mittakaavaan.

Lapsen tulisi saada olla osallinen ja tulla suojelluksi sekä nykyhetken että tulevaisuuden näkökulmasta. Näin myös aikuisten toiminnan merkitys ja pedagogisen osaamisen näkökulma lasten toimijuuden edistäjänä korostuvat. Oman näkemykseni mukaan tarvitaan tulkinta, jossa kompetentti ja tarvitseva lapsikäsitys yhdistyy varhaiskasvatuksen tutkija Marjatta Kallialan sanoin sekä –että-lapsuudeksi, jossa on oikeus olla tarvitseva (Kalliala 2017, 267–272).

Aistimellinen tila

Lapsuus voidaan nähdä yhtä lailla menneisyyden, nykyisyyden kuin tulevaisuuden kautta. Lapsuudentutkimus on pyrkinyt muuttamaan käsitystä, jonka mukaan lapset olisivat vain kasvatusta ja hoivaa tarvitsevia, passiivisia, tulevaa aikuiselämää opettelevia kansalaisia (Prout & James 2015, 11; Alanen 2009, 17; Corsaro 2018, 3.) Sen sijaan lapset nähdään itseään aktiivisesti määrittävinä ja omaa lapsuuttaan rakentavina toimijoina. Viime aikoina keskustelua on käyty myös siitä, että jos hylkäämme kokonaan tulevaisuuteen ulottuvan näkökulman, kuka määrittelee esimerkiksi sen, millaista ihmisyyttä tai vastuullisuutta ympäristöstä haluamme olla luomassa.

Kun tarkastelemme lapsuudessa tapahtuneita asioista aikuisuudesta käsin, ne saattavat olla hyviä tai huonoja sekä lapsuudessa että aikuisuudessa. Jokin asia voi näyttäytyä lapsuudessa hyvältä, mutta tulevaisuuden aikuisuuteen liittyen huonolta tai päinvastoin. Esimerkiksi lapsiin kohdistuvaa kuritusväkivaltaa on perusteltu sillä, että se koituu lapsen parhaaksi tulevaisuudessa. Muisteltaessa lapsuudessa koetut rangaistukset tuntuvat aikuisuuden näkökulmasta perustelluilta tai lapsuuden seikkailuista kerrottaessa mainitaan myös turvallisuusnäkökulmia, jotka kokemuksellisesti eivät yllä lapsuuden aikaan, vaan enemmänkin kerrontahetkeen, josta käsin lapsuutta kulloinkin muistellaan. Lapsuudesta kertovan muistitiedon tutkijan on tärkeää huomioida esimerkiksi kerrontahetken ja keruuhjeen vaikutus muisteltuun lapsuuteen (Portelli 2012, 44; Leavy 2011, 7).

Tutkimukseni kokemukset voidaan jakaa kolmeen tasoon, institutionaaliseen, yhteisölliseen ja henkilökohtaiseen kerronnan tasoon (Portelli 1997, 27; Schacter 2001, 103–104; Arbaeus 1993, 49–51). Institutionaalinen ja yhteisöllinen kerronnan taso viittaa voimakkaammin aikuisuuden näkökulmaan lapsuuden muistelussa. Muistelijat arvioivat ja vertailevat omaa lapsuuttaan ja tämän päivän lapsuutta, joka tuo mukanaan nostalgiaa ja myös arvostelua joko suhteessa tähän päivään tai menneeseen. On tärkeää huomioida, että aikuisten näkemykset oman lapsuutensa aikaisista merkityksellisistä kokemuksista eivät välttämättä heijasta niitä kokemuksia, joita lapset tänä päivänä pitävät tärkeinä.

Sen sijaan henkilökohtaiset muistot ovat aistivoimaisia, kokemuksellisia, ainutkertaisia ja lähenevät lapsen tietoa. Lapset oppivat ruumiin ja aistien välityksellä paljon ennen kuin he kykenevät ymmärtämään ja käsitteellistämään oppimaansa. Myös aikuiset kiinnittyvät paikkoihin fyysisesti, kehon sisäisten tunteiden ja mielle yhtymien välityksellä. (Uotinen 2010, 92; Cele 2019, 3–4.) Tämä on kiinnostava ajatus tarkasteltaessa ympäristön rakentamista.

Arkkitehti Juhani Pallasmaa toteaa, että vallitsevan silmän arkkitehtuurin lisäksi on olemassa lihasten ja ihon arkkitehtuuria. On myös arkkitehtuuria, joka tunnistaa kuuloaistimuksia, hajuja ja makuja. (Pallasmaa 2016.) Esimerkiksi Frank Lloyd Wright ja Alvar Aalto perustivat arkkitehtuurinsa ihmisen kehollisuuden ja alitajuisten vaistomaisten reaktioiden tunnistamiseen. Suunnitellessaan Paimion parantolaa Alvar Aalto itse juuri vähän aikaisemmin sairaalassa potilaana oltuaan oivalsi, että potilaat sairaalasängyistään tarkastelevat maailmaa eri näkökulmasta kuin terveet ihmiset. Aalto suunnittelikin Paimion parantolan horisontaalille ihmiselle. (Suutari, 2020.) Edelleen arkkitehti Juhani Pallasmaata lainaten rakennus ei ole tarkoitus itsessään, vaan se sisältää toiminnan lupauksen ja aktiivisen kohtaamisen hetkiä (Pallasmaa 2016, 48). Tätä ajatusta olen pyrkinyt tuomaan esille omassa väitöstutkimuksessani ja toivon sen herättävän ajatuksia ja keskustelua sekä päiväkotitilojen suunnittelijoiden, että sen käyttäjien keskuudessa. Ennen kaikkea pohdin, miten päiväkodeissa työskentelevät aikuiset voivat tavoittaa lapsen mittakaavaa ja optimoida lasten toiminnan mahdollisuuksia tilassa niin, että lasten toimijuus toteutuisi parhaalla mahdollisella tavalla. Voimmeko rakentaa lapsen tietoon perustuvaa ympäristöä, jossa toiminta, aistit ja kokemuksellisuus nousevat rationaalisen tiedon rinnalle? Onko aistimellisen muistellun avulla mahdollista lähentyä ja tavoittaa lasten maailmaa siten, että sekä omaa lapsuuttamme muistellen että tämän päivän lapsia havainnoiden ja kuullen rakentaisimme nykyisestä ympäristöstä enemmän lapsia tuntevaa, aistivaa ja kuulevaa?

Tuon väitöskirjassani esille, että lastentarhatyön alkuaikoina Suomessa lastentarhanopettajat ovat suunnitelleet lastentarhan kalusteita ja jopa pohjapiirustuksia. Sen voidaan katsoa olevan perustana kodinomaisuutta korostaville lastentarhojen sisustuksille, joista vielä tänäkin päivänä on näkyvissä vaikutteita. Lastentarhanopettajien vahva sitoutuminen toimintaympäristöjen suunnitteluun ja rakentamiseen on ollut merkittävää. Vielä 1990-luvulla uuden päiväkotirakennuksen käyttöönoton yhteydessä henkilökunta palkattiin kaksi viikkoa ennen päiväkodin avaamista sisustamaan tiloja. Muokatessaan fyysisistä tilaa henkilökunta rakensi samalla myös päiväkodin kulttuurista tilaa. Jos tarkastellaan esimerkiksi mainitsemaani keittiötilaa ja siinä tapahtuneita murroksia, olisi mielestäni tärkeää pohtia, kuinka voisimme vaalia perinteisen keittiötilan edustamaa kokonaisvaltaista näkemystä ruokakulttuurista, vaikka keittiö itsessään olisikin lapsilta kielletty toiminnan tila.

Tilallisuus kaikkine ulottuvuuksineen on aina vain joiltain osin tavoitettavissa ja selitettävissä. Tilallisuus laajana käsitteenä tarjoaa kuitenkin myös kiinnostavan ja tärkeän näkökulman varhaiskasvatuksen kehittämistyössä. Muutosta voi tapahtua, kun havainnoimme tilaa ja sen historiaa, tulkitsemme tilan merkityksiä esimerkiksi toiminnan toteuttamiselle tai ihmisten väliselle vuorovaikutukselle ja toimimme rakentamalla ja muokkaamalla sitä edelleen unohtamatta normikriittisyyttä. Toivon, että väitöskirjani voisi toimia yhtenä avauksena varhaiskasvatuskeskustelulle, jonka monimuotoinen tilallinen tarkastelu tarjoaa.

Väitöskirja

Sillanpää, Taina 2021. *Tila, lapsi ja toimijuus. Lastentarha- ja päiväkotiarjen murrokset ja jatkuvuudet muistitietoaineistoissa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/items/24f6d1f5-28a3-484a-ab29-657d0e716ab0>

Kirjan voi myös ostaa Lastentarhamuseon museokaupasta <https://lastentarhamuseo.fi/kauppa/>

Käytetty aineisto

Helsingin Sanomat, 26.1.2020, 28.1.2020.

Lastentarha- ja päiväkotimuistot, Muistitietokeruu 2011–2012.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma (SKS, KRA)

Suutari, Virpi 2020. *Aalto*. Dokumenttielokuva. Suomi: Euphoria Film.

Waris, Elin 1928. Lastentarhain sisäinen järjestely. Esitelmä pohjoismaisen lastentarhakoouksen opintoviikolla. *Lastensuojelulehti* 8–9, 150–154.

Kirjallisuus

Alanen, Leena 2009. Johdatus lapsuudentutkimukseen. Teoksessa Leena Alanen & Kirsti Karila (toim.), *Lapsuus, lapsuuden instituutiot ja lasten toiminta*. Tampere: Vastapaino, 9–30.

Arbaeus, Kerstin 1993. Att berättä sin barndom. Teoksessa Alf Arvidsson (toim.) *Muntligt berättande. Verklighetskonstruktion och samhällsspegel*. Umeå: Umeå universitet, 47–60.

Cele, Sofia 2019. A Tale of Two Trees: How Children make Space in the City. Teoksessa Pauliina Rautio & Elina Stenvall (toim.), *Social, Material and Political Constructs of Arctic Childhoods: An Everyday Life Perspective*. Singapore: Springer, 1–15. https://doi.org/10.1007/978-981-13-3161-9_1

Certeau, Michel de 1984. *The practice of everyday life*. Berkeley: University of California.

Corsaro, William A. 2018. *The Sociology of Childhood*. Fifth edition. Thousand Oaks, California: SAGE Publications, Inc.

Fuller, Martin & Löw, Martina 2017. Introduction: An invitation to spatial sociology. *Sociology Monograph* 65 (4), 469–491. <https://doi.org/10.1177/0011392117697461>

Gibson, James J. 1979. *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton Mifflin.

Heft, Harry 1989. Affordances and the Body: An Intentional Analysis of Gibson's Ecological Approach to Visual Perception. *Journal for the Theory of Social Behavior* 19 (1), 1–30. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.1989.tb00133.x>

Jyrkämä, Jyrki 2008. Vanheneva yksilö, toimijuus ja toimintatilanteet. Teoksessa Eino Heikkinen & Taina Rantanen (toim.), *Gerontologia. 2. uudistettu painos*. Helsinki: Duodecim, 273–278.

Kalliala, Marjatta 2017. Kompetenttia lasta etsimässä. Teoksessa Marja Jalava, Ilkka Levä, Tuomas Tepora & Ville Yliaska (toim.), *Yhteisöstä yksilöön. Juha Siltalan juhlapöytäkirja*. Helsinki: Into, 263–290.

Kyttä, Marketta 2003. *Children in outdoor contexts: affordances and independent mobility in the assessment of environmental child friendliness*. Väitöskirja. Espoo: Teknillinen korkeakoulu.

Leavy, Patricia 2011. *Oral history. Understanding qualitative research*. Oxford: University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780195395099.001.0001>

Malinen, Antti, 2017. Rauhaa rauhattomuuteen: luonnon ja eläinten merkitys vaikeissa oloissa eläneiden lasten elämässä, n. 1945–1960. *Kasvatus & Aika* 11 (1), 24–40.

Pallasmaa, Juhani 2016. *Ihon silmät – arkkitehtuuri ja aistit*. Nordenstedt: BoD – Books on Demand.

Portelli, Alessandro 1997. *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

- Portelli, Alessandro 2012. *Käsky On Täytetty: Historia, Muisti Ja Verilöyly Roomassa 1944*. Anneli Vuola (suom.) Turku: Faros.
- Prout, Alan & James, Allison 2015. A new paradigm for the sociology of childhood. Teoksessa Allison James & Alan Prout (toim.), *Constructing and reconstructing childhood. Contemporary issues in the sociological study of childhood*. Classic edition. Abingdon, Oxon: Routledge, 6–28. <https://doi.org/10.4324/9781315745008-2>
- Raittila, Raija 2008. *Retkellä. Lasten ja kaupunkiympäristön kohtaaminen*. Väitöskirja. Jyväskylä studies in Education, Psychology and Social research. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.
- Schacter, Daniel L. 2001. *Muisti: Aivot, mieli ja menneisyys*. Helsinki: Terra cognita.
- Uotinen, Johanna 2010. Aistimuksellisuus, autoetnografia ja ruumiillinen tietäminen. *Elore* 17 (1), 86–95. <https://doi.org/10.30666/elore.78851>

KT Taina Sillanpää toimii Ebeneser-säätiön toiminnanjohtajana ja Lastentarhamuseon johtajana.